

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

РУДЯК ІННА ВІКТОРІВНА

УДК 159. 923.2: 340.08

**Я-КОНЦЕПЦІЯ ЖІНОК ПРАЦІВНИКІВ ОВС
НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ**

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

19.00.06 – юридична психологія

Харків - 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України, м. Харків

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Шевченко Лариса Олександрівна,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
факультет права та масових комунікацій,
завідувач кафедри соціології та психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Осьодло Василь Ілліч,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського, гуманітарний інститут,
начальник кафедри суспільних наук

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Воробйова Інна Вікторівна,
Академія внутрішніх військ МВС України,
науково-дослідний центр службово-бойової діяльності
внутрішніх військ, науково-дослідна лабораторія
морально-психологічного супроводження службово-бойової
діяльності внутрішніх військ, старший науковий співробітник

Захист відбудеться 24 квітня 2014 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий 22 березня 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Специфіка правоохоронної діяльності висуває високі вимоги до працівника органів внутрішніх справ як суб'єкта професійної діяльності. У правоохоронних органах України та багатьох країн світу з різним рівнем економічного та соціального розвитку послідовно збільшується кількість жінок. Широке їх залучення на службу в органи внутрішніх справ стає позитивним фактором підвищення ефективності діяльності та зумовлює потребу вивчення Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх справ в контексті їх професійного становлення.

Проблема Я-концепції особистості становить предмет наукового інтересу вчених різних галузей наукового знання: психології, філософії, соціології, педагогіки та інших. Значний внесок у вивчення Я-концепції здійснили науковці Р. Бернс, А. Бандура, В. Джемс, Е. Еріксон, І. Кант, С. Кітаяма, Ч. Кулі, М. Кун, Д. Мацумото, К. Роджерс, Х. Маркус, Д. Сірс, Дж. Мід, А.А. Налчаджан, С.Р. Пантілеєв, Л. Піпло, Н.І. Сарджвеладзе, О.Т. Соколова, Ш. Тейлор, Т. Шибутані та ін.

У сучасній психологічній науці триває як теоретична, так і емпірична розробка загальної проблеми Я-концепції та окремих аспектів її становлення, розвитку (О.М. Бандурка, Л.М. Балабанова, С.П. Бочарова, І.В. Воробйова, О.Є. Гуменюк, О.В. Землянська, З.С. Карпенко, П.В. Макаренко, В.І. Осьодло, Г.В. Попова, В.А. Роменець, Л.Б. Шнейдер, С.І. Яковенко та інші). Я-концепція розглядається як феноменологічний осередок самосвідомості особистості, котрий уможливорює її ідентифікацію, самовизначення та самореалізацію у житті. Проблематика пізнання Я-концепції заслуговує підвищеної уваги, оскільки вона є вагомим фактором спричинення індивідної поведінки, багато в чому визначає суспільну позицію та професійне самовизначення особи, усвідомлення себе представником певної професії, зокрема працівника ОВС. Я-концепція професіонала формується поступово, як складова частина Я-концепції особистості. На думку таких вчених як О.М. Бандурка, В.І. Барко, О.Є. Гуменюк, Л.Є. Орбан-Лембрик, Т.М. Малкова, В.С. Медведєв, А.В. Фурман, В.Д. Шадрикова професійне становлення особистості полягає не лише у повноцінному опануванні професією, а також у формуванні адекватної професійної Я-концепції, засвоєні та прийняті професійних настанов, норм і цінностей, свідомому та сумлінному виконанні професійних обов'язків. У нормативно-правових актах Міністерства внутрішніх справ України з питань зміцнення кадрового потенціалу правоохоронних структур, зокрема, у Програмі психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2013–2017 роки, підкреслено важливість забезпечення відповідального ставлення правоохоронців до виконання професійних обов'язків та запобігання серед особового складу випадків правопорушень.

Дослідження складових Я-концепції, пов'язаних з професійною діяльністю жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіоналізації, має не лише теоретичне значення, але є важливим для прогнозування професійного зростання активності жінок в правоохоронній сфері, профілактиці можливої професійної деформації, попередження плинності кадрів. Проте питання професіоналізації жінок працівників міліції, дотепер є недостатньо вивченим як на теоретичному так і на емпіричному рівнях, що обумовило вибір теми наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану наукових досліджень кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ у межах НДР «Дотримання принципу гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ» (№ держреєстрації 0113U008188); Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2011–2014 рр., затверджених Вченою радою ХНУВС 27.12.2010 р.; Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 рр., затверджених наказом МВС України № 347 від 29.07.2010 р.; Програми зміцнення кадрового потенціалу МВС на 2012-2016 роки, затвердженої ректором Харківського національного університету внутрішніх справ 15 серпня 2012 р.

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол №4 від 26.04.2013 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №1 від 28.01.2014 р.).

Мета дослідження – визначити психологічні особливості Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіоналізації для розробки шляхів оптимізації їх професійної Я-концепції.

Основні завдання дослідження:

1. Проаналізувати та узагальнити основні теоретичні та емпіричні підходи щодо дослідження Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх справ.
2. Провести порівняльний аналіз особистісних характеристик жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіоналізації.
3. Дослідити особливості Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професійного розвитку.
4. Вивчити особливості ідентичності особистості жінок працівників ОВС на різних етапах професіоналізації.
5. Розробити практичні рекомендації щодо оптимізації професійної Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх справ.

Об'єкт дослідження – Я-концепція особистості.

Предмет дослідження – Я-концепція особистості жінок працівників органів внутрішніх справ.

Теоретико-методологічну основу роботи склали: діяльнісний і системно-структурний підхід до особистості та аналізу професійного становлення особистості (Б.Г. Ананьєв, П.К. Анохін, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, О.М. Бандурка, Є.О. Клімов, С.П. Бочарова та інші), принцип єдності психіки і діяльності (О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн та інші), принцип розвитку особистості (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, Л.І. Божович, І.П. Маноха, В.Ф. Моргун, В.В. Рибалка та інші), концепція суб'єкта професіоналізації (Е.Ф. Зеєр, Т.М. Малкова, Л.М. Мітіна, О.Р. Фонарьов, С.О. Дружилов та інші).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних методів дослідження, а саме:

- *теоретичні загальнонаукові методи пізнання:* аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація та інтерпретація інформації;

- *емпіричні методи:* психодіагностичний метод – вивчення особистісних характеристик жінок-працівників органів внутрішніх справ (методики «Форма з вивчення особистості» Д. Джексона-Х. Штумпфа та «Шкала базових переконань» Р. Янов-Бульман – підрозділ 2.2); дослідження особливостей Я-образу жінок-працівників ОВС (метод вільних описів, опитувальник «Шкали» Т.М. Малкової, «Особистісний диференціал» – підрозділ 2.3); виявлення особливостей самовідношення та самооцінки жінок працівників ОВС (методика «Персональний автопортрет» М.Д. Олдхема та Л.Б. Морриса, «Методика дослідження самовідношення» В.В. Століна та С.Р. Пантілеєва, опитувальник «Шкала суб'єктивного благополуччя» Г. Перуе-Баду, адаптація М.В. Соколової – підрозділ 2.4), вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості жінок-працівників органів внутрішніх справ (методика вивчення статусів професійної ідентичності А.А. Азбель, тест «Хто Я?» М. Куна, Т. Макпартленда у модифікації Т.В. Румянцевої – підрозділ 2.5).

- *статистичні методи обробки емпіричних даних* – t-критерій В. Ст'юдента, критерій кутового перетворення Р. Фішера, факторний аналіз, пакет статистичних програм для ПК SPSS 13.0-15.0 for Windows.

Емпіричну базу становлять результати психодіагностичного дослідження, яким охоплено 289 осіб жіночої статі, у тому числі курсантів та жінок працівників органів внутрішніх справ, які навчаються за заочною формою навчання у ВНЗ МВС України, а також жінок, які працюють на різних посадах в органах внутрішніх справ.

Наукова новизна дослідження полягає у наступних положеннях:

вперше: виявлено психологічні особливості професійної Я-концепції та визначено шляхи їх формування у процесі професіоналізації жінок працівників органів внутрішніх справ;

удосконалено: уявлення про ступінь узгодженості складових професійної Я-концепції та місце «Я» у професійній системі ставлень жінок працівників ОВС на різних етапах професіоналізації;

дістало подальшого розвитку: психологічні підходи до оптимізації процесу розвитку професійної Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх справ.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження особливостей Я-концепції жінок-працівників ОВС сприяють підвищенню ефективності професійної діяльності жінок працівників ОВС, становленню конкурентоспроможного фахівця-правоохоронця з високими адаптивними можливостями та розвиненими захисними механізмами протидії професійній деформації; запропоновано батарею тестів для комплексного дослідження особистості жінки-працівника органів внутрішніх справ, які всесторонньо діагностують особливості Я-концепції жінки та надають інформацію про можливі особистісні зміни у пліні професійної діяльності. Отримані результати роботи можуть бути використані у психопрофілактичній роботі із жінками-працівниками органів внутрішніх справ щодо попередження первинних проявів професійної деформації особистості жінки у ході професійної діяльності. Розроблені практичні рекомендації сприяють оптимізації Я-концепції особистості жінок працівників ОВС, їх застосування можливо у психологічному супроводі навчально-виховного процесу та у психопрофілактичній роботі практичних психологів відділів практичної психології УКЗ (Г)УМВС України.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено:

у психопрофілактичній роботі з кандидатами на службу та працівниками ОВС у діяльності Центру психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору при ГУМВС України в Харківській області (акт впровадження від 11.11.2013); УКЗ УМВС України в Житомирській області при проведенні психопрофілактичних заходів (психологічних тренінгів) (акт впровадження від 19.12.2013);

в навчально-виховний процес Харківського національного університету внутрішніх справ (при вивченні дисциплін «Загальна психологія», «Юридична психологія», «Гендерна психологія», «Психологія професійної діяльності», «Професійно-психологічна підготовка працівників органів внутрішніх справ» (акт впровадження від 17.12.2013 року);

в практичну діяльність відділу практичної психології УКЗ УМВС України в Миколаївській області у формуванні психолого-педагогічних частин програм підвищення кваліфікації працівників міліції, а також при проведенні фахівцями ВПЗ УКЗ УМВС консультативної роботи з жінками-працівниками органів внутрішніх справ (акт впровадження від 11.10.2013).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися на засіданнях кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ та оприлюднені на низці міжнародних та

всеукраїнських науково-практичних конференціях: науково-практична конференція «Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії» (м. Харків, 2012); науково-практична конференція «Бочаровські читання» (м. Харків, 2013); міжнародна науково-практична конференція «Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії» (м. Харків, 2013); науково-практична конференція «Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти» (м. Харків, 2013);

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 11 публікаціях, 5 з яких – статті у фахових наукових виданнях із психологічних наук, затверджених ДАК України; 1 стаття у закордонному виданні, 5 – тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (280 найменувань) та трьох додатків на 22 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 202 сторінки тексту, з них 172 сторінки займає основна частина. Текст дисертації містить 16 таблиць, що займають 12 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт та предмет, основну мету та завдання, методологічні й методичні підходи до їх вирішення. Визначено наукову новизну та практичну значущість роботи, наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «Теоретичні та емпіричні підходи до психологічного вивчення Я-концепції» висвітлено теоретико-методологічні підходи до проблеми Я концепції особистості у сучасній науці, визначено базові уявлення сучасних науковців.

Досліджено різні дефініції поняття Я-концепція у сучасній науці, виявлено, що у багатьох психологічних теоріях Я-концепція є одним із центральних понять, але відсутнє універсальне визначення і єдність тлумачення поняття у теоретичних та емпіричних дослідженнях. Певні терміни, які одні автори застосовують для визначення Я-концепції в цілому, інші вживають для позначення її окремих елементів. У сучасній науці пізнанням Я-концепції займалися У. Джемс, К. Роджерс, Ч. Кулі, Р. Бернс, Е. Еріксон, Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, В.В. Столін, А.А. Реан, В.А. Петровський, І.С. Кон, А.В. Захарова та ін. Дослідженням різних аспектів Я-концепції у вітчизняній науці присвятили свої праці В.А. Роменець, С.Д. Максименко, Л.Е. Орбан-Лембрик, О.Є. Гуменюк, Т.М. Титаренко, У.В. Кіреєва, А.В. Фурман, В.І. Юрченко, І.В. Воробйова та ін.

Спираючись на аналіз наукових здобутків психології у розумінні досліджуваного феномену, ми розглядаємо Я-концепцію як один з компонентів особистості. Я-концепція – відносно стійка, певною мірою усвідомлена, неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої будується взаємодія з іншими людьми і відношення до себе. Це цілісний, достатньо стабільний, хоча і не позбавлений внутрішніх протиріч, образ власного Я. Визначено розуміння основних структурних компонентів досліджуваного поняття: образ Я (уявлення індивіда про самого себе, яке містить два аспекти: знання про себе й самовідношення), самооцінка (афективна оцінка уявлення індивіда про самого себе), самоповага (центральна ланка Я-концепції людини, що формується завдяки рефлексії на основі визнання, репутації, соціального статусу). За генезисом формування професійна Я-концепція виникає із загальної Я-концепції у процесі професійного самовизначення особистості та її входження до професійного середовища. Доведено, зв'язок між індивідом та професією: професія змінює людину, її свідомість, втім, людина опановуючи професію, здатна змінювати характер своєї професійної діяльності. Професійна Я-концепція – складне особистісне утворення, на основі аналізу наукових досліджень найбільш вагомими її складовими можна вважати наступні компоненти: когнітивний – уявлення про себе як про професіонала, свої професійні здібності, власне професійне майбутнє, самоідентифікацію з представниками професійної групи та професійною діяльністю; емоційно-оцінний – ставлення до себе як до професіонала, емоційна ідентифікація з професійним середовищем; поведінковий (реалізаційний) – особистісна значущість професійної діяльності в системі інтересів і мотивів, визначення стилю діяльності, підвищення свого статусу у професійному середовищі. Професійна Я-концепція містить ідеальну та реальну складові (А.А. Реан, О.Ю. Данілова), які зазвичай у більшості випадків розрізняються. Я-концепція фахівця формується поступово, змінюючись у процесі професіоналізації і має особливості, пов'язані зі специфікою діяльності.

У силових структурах багатьох країн світу послідовно збільшується кількість жінок, так, у поліції Австралії жінки становлять 16,5% від загальної кількості поліцейських, у поліції Швеції 22,8%, у Франції - 30%, в Україні серед атестованих працівників – 10,6% жінок, тобто мова йде про свідомий вибір жінками певного роду професійної діяльності, зокрема професії міліціонера. Ця тенденція характерна для країн з різним рівнем соціоекономічного розвитку, різними культурними та релігійними традиціями, не є виключенням з цієї тенденції й сучасна Україна. Впровадження гендерної рівності у діяльність органів внутрішніх справ та фемінізація правоохоронної сфери спонукає до вивчення особливостей професіогенезу жінок-правоохоронців, їх професійної Я-концепції. Спираючись на дослідження провідних вчених, констатуємо, що Я-концепція жінок-правоохоронців формується поступово, зазнаючи впливу різноманітних зовнішніх та

внутрішніх чинників. Вагомими з них є такі: специфіка професійної діяльності, яка відбувається у асоціальному середовищі та передбачає наявність екстремальних службових ситуацій, високий рівень психічного напруження під час служби, підвищену соціальну відповідальність за професійні помилки тощо (О.М. Бандурка, Л.М. Балабанова, В.І. Барко, О.В. Землянська, А.В. Нежута); суміщення професійних та сімейних ролей у жінок працівників ОВС, яке часто стає проблематичним, оскільки в межах існуючих гендерних стереотипів жінка має бути дружиною, матір'ю, хранителькою родинного вогнища (К.Б. Левченко, В.Л. Погрібна, О.В. Ступакова, Л.О. Шевченко); прискіпливе ставлення професійної спільноти правоохоронців (керівництво, колеги) до жінок-міліціонерів, оскільки правоохоронна діяльність розглядається переважно як сфера реалізації чоловіків і у свідомості професійного товариства правоохоронців позитивне ставлення до жінок-міліціонерів майже відсутнє (Т.М. Малкова, В.Л. Лапшина, Г.О. Литвинова). Таким чином, Я-концепція особистості жінок працівників ОВС є динамічним психологічним утворенням, що формується під впливом професійної діяльності та професійного середовища правоохоронців.

Другий розділ «Особливості Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіогенезу» присвячений опису організації та аналізу результатів емпіричного дослідження особливостей Я-концепції особистості жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіоналізації, обґрунтовано формування вибірки досліджуваних та вибір психодіагностичного матеріалу. У дослідженні прийняли участь 289 осіб жіночої статі у віці 18-37 років, курсанти та працівники ОВС. До першої групи увійшли дівчата-курсанти, які навчаються за денною формою у Харківському національному університеті внутрішніх справ та не мають досвіду роботи у правоохоронній сфері (105 осіб, вік 18-23 роки). Другу групу склали жінки, які працюють у різних підрозділах органів внутрішніх справ та мають професійний досвід роботи від 3 до 5 років, водночас вони навчаються за заочною формою навчання у Харківському національному університеті внутрішніх справ (102 особи, вік 21-30 років). Третю групу становили жінки працівники ОВС зі стажем професійної діяльності 10 та більше років (82 особи, вік 32-37 років), які працюють у різних службах і підрозділах ОВС.

Теоретичний аналіз проблеми «Я-концепції» та її складових дозволив виділити комплекс ознак, що виступають безпосереднім предметом дисертаційного роботи. У даному дослідженні доцільним вважаємо використання методик, які дозволяють діагностувати «Я-концепцію» як складне психологічне утворення. Особливості особистісної характеристики жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіоналізації досліджувалася шляхом використання методики «Форма з вивчення особистості» Д. Джексона – Х. Шгумпфа та методики діагностики базових переконань Р. Янов-Бульман (у модифікації Кравцової О.). Результати вивчення

особистісних характеристик жінок працівників органів внутрішніх справ наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники особистісних характеристик жінок-працівників ОВС
з різним стажем професійної діяльності ($\bar{x} \pm \delta$)

Шкали	1 група	2 група	3 група	p 1-2	p 2-3	p 1-3
Ac	10,40 $\pm$ 2,64	9,64 $\pm$ 2,03	9,07 $\pm$ 1,49	0,05	0,05	0,05
Do	9,16 $\pm$ 3,34	8,97 $\pm$ 2,94	9,23 $\pm$ 3,03	-	-	-
En	9,78 $\pm$ 2,12	8,34 $\pm$ 1,92	7,26 $\pm$ 1,91	0,001	0,01	0,001
Ha	8,26 $\pm$ 3,21	8,16 $\pm$ 2,20	7,23 $\pm$ 2,70	-	0,01	0,01
Im	7,32 $\pm$ 3,92	7,38 $\pm$ 3,46	6,33 $\pm$ 2,62	-	0,01	0,01
Pl	6,92 $\pm$ 2,72	8,28 $\pm$ 2,23	6,87 $\pm$ 2,63	0,01	0,01	-
Su	7,24 $\pm$ 2,26	7,66 $\pm$ 2,20	7,58 $\pm$ 2,31	-	-	-
Un	8,18 $\pm$ 2,40	7,56 $\pm$ 2,00	-	-	-	-
Af	10,10 $\pm$ 2,51	9,74 $\pm$ 2,25	9,87 $\pm$ 2,42	-	-	-
Ag	5,94 $\pm$ 2,71	7,44 $\pm$ 2,63	5,88 $\pm$ 2,68	0,01	0,01	-
Ex	9,48 $\pm$ 3,17	9,28 $\pm$ 2,83	9,36 $\pm$ 3,04	-	-	-
Or	10,74 $\pm$ 2,91	9,94 $\pm$ 3,08	10,81 $\pm$ 2,77	-	-	-
Nu	9,56 $\pm$ 2,65	9,36 $\pm$ 2,95	10,64 $\pm$ 2,53	-	0,05	0,05
Sr	8,58 $\pm$ 2,43	8,54 $\pm$ 1,75	9,04 $\pm$ 2,36	-	0,01	0,01

Примітка: Ac – потреба у досягненні, Do – домінантність, En – витримка, Ha – уникнення ризику, Im – імпульсивність, Pl – орієнтація на гру, Su – потреба у підтримці, Un – загальна зацікавленість, Af – товариськість, Ag – агресія, Ex – потреба залучення уваги до себе, Or – потреба у порядку, Nu – готовність допомогти, Sr – потреба у соціальному схваленні

За результатами дослідження можемо стверджувати, що загальними рисами жінок усіх груп є товариськість, домінантність, самотійність, доброзичливість, потреба у порядку, а деякі особистісні характеристики жінок працівників органів внутрішніх справ набувають своєрідності на різних етапах професіоналізації.

Жінкам – курсанткам притаманна потреба у досягненні (10,40, $p_{1-2} \leq 0,05$ та $p_{1-3} \leq 0,05$) схильність до ризику (8,26, $p_{1-3} \leq 0,01$), більша витримка (9,78, $p_{1-2} \leq 0,001$, $p_{1-3} \leq 0,001$). Проявом стрес-захисних механізмів є підвищення комунікативної активності, схильність до жартів, збільшення часу неформального спілкування. У жінок працівників ОВС зі стажем служби 3 - 5 років зафіксовано підвищення імпульсивності (7,38, $p_{2-3} \leq 0,05$) та агресивності (7,44, $p_{1-2} \leq 0,01$, $p_{2-3} \leq 0,01$), що може пояснюватись проявом адаптаційних проблем, підґрунтям яких стає професійне та сімейне перенавантаження, характерне на цьому етапі професіоналізації, схильність маскувати внутрішні риси з метою уникнення оцінювання реального «Я» у ситуаціях стереотипного сприйняття жінок у правоохоронній системі. Жінки працівники ОВС третьої групи турбуються про власну репутацію, коректність поведінки, потребують суспільного визнання та поваги з боку оточення (9,04, $p_{1-3} \leq 0,01$, $p_{2-3} \leq 0,01$),

адекватно оцінюють ризики ($9,07$ $p_{1-3} \leq 0,05$, $p_{2-3} \leq 0,05$) у професійній діяльності. Вони спроможні критично оцінювати власні сили та можливий обсяг роботи, здатні раціонально організовувати свій робочий час. Результати вивчення життєвих переконань жінок працівників ОВС (за методикою Р. Янов-Бульман), свідчать, що у досліджуваних від першої до третьої групи зростає впевненість у тому, що життя має сенс, події відбуваються не випадково, піддаються контролю та підкорюються законам справедливості. Із збільшенням строку служби у жінок працівників ОВС зростає цінність власного «Я», ступінь самоконтролю, впевненість у складних ситуаціях, що свідчить про позитивну динаміку у змінах професійного самовизначення, незалежності, психічної стійкості, збільшення відчуття психологічної безпеки, яке забезпечує працездатність, ефективність професійної діяльності, запобігає професійній деформації. Зазначені психологічні особливості є показниками ефективної соціально-психологічної адаптації особистості до служби в ОВС.

Я-образ професіонала є частиною загального інтегрального образу Я-образу особистості, але він має особливий зміст, обумовлений специфікою правоохоронної діяльності та професійною культурою. Дослідження особливостей Я-образу жінок працівників органів внутрішніх справ проводилося із застосуванням методу вільних описів, опитувальника «Шкали» Т.М. Малкової та методики «Особистісний диференціал» Є.Ф.Бажина та О.М. Еткінда. Результати дослідження свідчать, що Я-образ жінок-працівників ОВС є індивідуально-варіативною реальністю, що формується і змінюється під впливом професійної діяльності і залежить від життєвого та професійного досвіду суб'єкта. У жінок-курсанток реальний та ідеальний професійні образи-Я не співпадають, оскільки вони ідеалізують і професійну діяльність, і поблажливо ставляться до себе. Враховуючи вік жінок-курсанток можна вважати таке неспівпадання професійних образів-Я природним, а також стимулом до самовдосконалення їх особистості і професійного зростання. Образ Я жінок-працівників ОВС, які мають досвід роботи до п'яти років, дещо суперечливий, але стійкий, вони критичні до себе, обізнані щодо особистісних рис та поведінки, яких потребує їх положення у професійному середовищі. Жінки-працівники ОВС, які мають досвід практичної роботи в ОВС більше десяти років люблять професію, разом з тим, це єдина група де було висловлене побоювання професійної деформації. Жінки цієї групи входять до складу професійного ядра правоохоронців, в цілому вони задоволені своєю діяльністю, їх образ Я-цілісний, внутрішнє узгоджений. Вочевидь, в силу розвитку особистості працівника ОВС відбувається постійне уточнення змістових і структурних компонентів Я-образу професіонала, а ефективність службової діяльності зумовлюється рівнем розвитку значущих особистісних та професійних якостей, які значною мірою впливають на сформованість у жінок Я-образу міліціонера.

Важливими компонентами Я-концепції особистості є професійна самосвідомість, самооцінка та відношення до себе як до фахівця, професіонала. Вивчення особливостей самовідношення та самооцінки жінок працівників органів внутрішніх справ відбувалося за допомогою методики «Персональний автопортрет» М.Д. Олдхема та Л.Б. Морриса, «Методика дослідження самоовідношення» В.В.Століна та С.Р. Пантілеєва, опитувальник «Шкала суб'єктивного благополуччя» Г. Перуе-Бадю у адаптації М.В. Соколової. Вважається, що самовідношення – це описова складова Я-концепції, яка дозволяє уявити перш за все специфіку ставлення особистості до власного Я. За результатами вивчення особливостей самовідношення жінок працівників ОВС одержані наступні результати, які наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники самовідношення жінок-працівників ОВС ($x \pm \delta$)

Шкали	Група 1	Група 2	Група 3	1-2	1-3	2-3
Закритість	7,23 $\pm$ 0,39	5,55 $\pm$ 0,21	3,25 $\pm$ 0,64	0,05	0,05	-
Самовпевненість	6,53 $\pm$ 0,23	6,36 $\pm$ 0,68	8,04 $\pm$ 1, 27	-	-	-
Самокерівництво	6,82 $\pm$ 1,30	8,08 $\pm$ 0,36	7,24 $\pm$ 2,16	-	-	-
Дзеркальне Я	8,65 $\pm$ 0,74	4,55 $\pm$ 1,43	5,34 $\pm$ 0,86	0,05	0,05	-
Самоцінність	7,18 $\pm$ 1,41	5,00 $\pm$ 0,65	7,84 $\pm$ 1,66	0,05	-	0,05
Самоприйняття	8,00 $\pm$ 2,37	7,49 $\pm$ 0,44	7,28 $\pm$ 2,16	-	-	-
Самоприхильність	5,88 $\pm$ 1,45	3,8 $\pm$ 0,59	4,12 $\pm$ 1,08	0,05	0,05	-
Конфліктність	4,00 $\pm$ 0,55	5,64 $\pm$ 1,53	3,93 $\pm$ 2,07	0,05	0,05	0,05
Самозвинувачення	4,12 $\pm$ 1,39	6,36 $\pm$ 0,68	5,68 $\pm$ 2,27	0,05	0,05	-

Дані таблиці свідчать про те, що в цілому опитувані усіх груп адекватно сприймають себе, позитивно ставляться до себе і до професії. У жінок усіх груп яскраво виражені структурні компоненти самовідношення, найбільш суперечливе самовідношення мають курсантки. Вони є найбільш конформними та закритими. Специфіка навчання та бажання отримати професію правоохоронця ставить курсанток перед вибором прийняття усіх непростих умов навчання в системі МВС або продовження навчання у цивільному вузі. З іншого боку курсантки мають впевненість у тому, що їх індивідуальність, самостійність, поведінка, зовнішність та діяльність спроможні викликати у оточення повагу, симпатію, схвалення та розуміння.

Жінки працівники ОВС другої групи з досвідом роботи до п'яти років, більш схильні до рефлексії, відкритості, відвертості; вони бажають соціального схвалення та прийняття з боку колег. Для них характерно виборче, амбівалентне відношення до себе: з одного боку, вони позитивно оцінюють себе та набуті професійні якості, вважають, що служба сприятиме розширенню життєвого досвіду, з іншого - поблажливе ставлення колег може викликати певне занепокоєння.

Найбільш чесними до себе і самокритичними виявилися жінки третьої групи, які працюють у правоохоронних структурах більше десяти років. Вони

вважають себе компетентними, самовпевнені та реалістичні, мають найменшу внутрішню конфліктність. Досвід роботи сформував їх стиль діяльності, орієнтацію на своє бачення ситуації, побудову раціональних взаємовідносин з людьми. Вони визнають свою індивідуальність і професіоналізм, що дозволяє їм протистояти негативним проявам професійного середовища, раціонально та неупереджено сприймати зауваження й критику колег і керівництва, родинного оточення. У сучасній психологічній літературі самооцінка розглядається як важливий елемент у структурі професійної Я-концепції людини. За результатами дослідження, жінки працівники органів внутрішніх справ оцінюють себе адекватно, у більшості досліджуваних всіх груп позитивні оцінки себе та своєї професійної діяльності, вони вказують на задоволеність результатами своєї роботи та собою як фахівцем; негативні оцінки надали собі близько десяти відсотків опитаних, не визначилися із своїми деякими якостями така ж кількість жінок. Результати дослідження рівня суб'єктивного благополуччя жінок-правоохоронців свідчать про те, що цілком благополучними вважають себе 63,0% курсанток, 48,96% жінок-правоохоронців другої групи, 37,38% жінок-правоохоронців третьої групи. Курсантки достовірно частіше, ніж жінки третьої групи, оцінюють себе як високо-благополучних ($\varphi = 3,23$, $p < 0,01$). Помірно благополучними вважають себе 34,9% курсанток та 45,9% респонденток другої групи. Найбільший відсоток помірно благополучних одержано у групі жінок-правоохоронців, які працюють більше десяти років - 53,72%. Вони свідомо заперечують наявність серйозних життєвих чи професійних проблем, утім, повного емоційного комфорту не відчують. Серед тих, хто відчуває себе суб'єктивно неблагополучними, зафіксовано 2% курсанток, 5, 1 % жінок-правоохоронців з досвідом роботи до п'яти років та 8,9% жінок, які працюють більше десяти років. Такий стан може пояснюватись значними зусиллями при виконанні своїх професійних обов'язків, фізичними і психологічними навантаженнями, пов'язані з суміщенням ролей професіонала, дружини і матері, невдоволенням своїм становищем, труднощами у контролі за емоціями.

Професійна ідентичність у дослідженні розглядається як певна цілісність відносно того, що сама людина вкладає в її зміст, і як індивідуально-динамічна реальність, що формується та змінюється під впливом правоохоронної діяльності. Змістовні характеристики ідентичності жінок працівників ОВС вивчалися за допомогою методики вивчення статусів професійної ідентичності А.А. Азбель та тесту «Хто Я?» М.Куна, Т.Макпартленда у модифікації Т.В.Румянцевої. Усі досліджувані виявляють подібність самопрезентацій за такими ідентифікаційними характеристиками як «Пряме позначення статі», «Етнічно-регіональна ідентичність», «Групова приналежність», «Діяльнісна перспектива», «Персональна перспектива», «Рефлексивне Я». Вірогідне підвищення показника за ідентифікаційними характеристиками «Учбово-професійна рольова позиція» та «Ставлення до зовнішнього середовища» у другій та третій групі порівняно з першою свідчить про більшу значущість професійної діяльності в житті та уявленнях про себе у жінок, які працюють в органах внутрішніх справ. Поширення діапазону сімейних ролей також

відбиває себе у вірогідному підвищенні показника за ідентифікаційною характеристикою «Сімейна приналежність» у другій та третій групах. Використання у якості репрезентаційних характеристик певних матеріальних благ більшою мірою притаманне досліджуваній другій групі, тоді як курсанти у більшості ще не задумуються над створенням власної домівки, організацією самостійного життя, а жінки працівники ОВС зі стажем більше 10 років вже реалізували себе у цьому сенсі.

За шкалою «Комунікативне Я» вірогідне підвищення показника у першій групі свідчить, що із збільшенням стажу професійної діяльності, коли зростає обсяг, інтенсивність професійного спілкування, виникає «перевантаженість» жінок працюючих в ОВС професійною комунікацією.

Ступінь єдності особистості з професійною групою дозволяє виявити певні типи професійної ідентичності. Результати вивчення професійної ідентичності жінок працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Показники статусу професійної ідентичності жінок-працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності ($\bar{x} \pm \delta$)

Статус ідентичності	Група 1	Група 2	Група 3	p 1-2	p 2-3	p 1-3
Позитивна ідентичність	8,20 $\pm$ 1,20	18,30 $\pm$ 2,40	18,6 $\pm$ 1,80	0,001	-	0,001
Мораторій ідентичності	8,70 $\pm$ 2,01	4,90 $\pm$ 3,30	4,40 $\pm$ 2,80	0,05	-	0,05
Псевдопозитивна ідент.	7,20 $\pm$ 1,40	3,50 $\pm$ 2,80	3,80 $\pm$ 2,20	0,05	-	0,05
Дифузна ідентичність	1,76 $\pm$ 1,10	1,77 $\pm$ 0,60	1,63 $\pm$ 1,30	-	-	-

У жінок працівників органів внутрішніх справ, які мають досвід роботи (друга та третя група) сформованою є позитивна ідентичність (за шкалою «Позитивна ідентичність» у першій групі показник склав $8,2 \pm 1,2$, у другій – $18,3 \pm 2,4$, у третій – $18,6 \pm 1,8$ при $p_{1-2} \leq 0,001$, $p_{1-3} \leq 0,001$. Вірогідне підвищення показника у другій та третій групі порівняно з першою свідчить про свідомий вибір професії правоохоронця жінок працівників органів внутрішніх справ, отже, вони впевнені у правильності вибору професії, мають визначені цілі й цінності, усвідомлено планують діяльність, успішно вирішують поставлені завдання в ситуації ризику. Вони проявляють у діяльності креативність, самостійність, енергійність, оптимізм, адаптованість і відповідальність, мають високі комунікабельні якості та інноваційний потенціал. Жінки працівники ОВС визначились зі сферою професійної діяльності, засвоїли професійні норми та цінності, враховують особливості комунікації та взаємодій у професійному середовищі та займають певне місце у професійному світі. Можна погодитися з думкою Є.Ю. Артем'євої, що з набуттям професійного досвіду в узагальненому образі світу особистості у процесі професійного становлення виділяється «світ своєї професії» як особливої стійкої категоріальної сітки типізації та інтерпретації професійних завдань, певного комплексу глибинних структур, що відбивають відношення

людини до світу та зумовлюють стиль та спосіб поведінки в життєвих та професійних ситуаціях.

Мораторій ідентичності розглядається нами як варіант розв'язання задачі самоінтеграції в соціум, коли особистість все ще переживає кризу вивчення варіантів вибору, який поки не завершений, і, відповідно, зобов'язання особистістю ще не прийняті. Він є найбільш вираженим в групі курсанток. Показник мораторію ідентичності достовірно вищий у першій групі і дорівнює $8,7 \pm 2,01$, у другій - $4,9 \pm 3,3$, у третій групі - $4,4 \pm 2,8$ ($p_{1-2} \leq 0,05$, $p_{1-3} \leq 0,05$). Отримані дані свідчать про наявність ситуації вибору у професійному житті курсанток, коли ідеальний образ професії правоохоронця й власний професійний образ не співпадають. Представниками першої групи усвідомлюється не проблема вибору професії, а проблема професійного становлення та оцінка професійної компетенції, прийняття власного Я - образу правоохоронця. Як свідчать результати даного дослідження, з набуттям професійного досвіду цей показник має тенденцію до зменшення. Складний процес взаємовпливу особистості та професійної сфери і є причиною її розвитку та професійного становлення.

Як видно з таблиці, за шкалою «Псевдопозитивна ідентичність» показники складалі: у першій групі – $7,2 \pm 1,4$, у другій $3,5 \pm 2,8$, у третій групі $3,8 \pm 2,2$. Зафіксовано статистично значиме зниження показника у другій та третій групах порівняно з першою. Псевдопозитивна ідентичність, показники якої є вірогідно вищими у групі курсанток, є свідченням того, що на їх вибір професії вплинули батьки, друзі, стереотипні романтизовані уявлення про професію правоохоронця. Можна припустити що така ідентифікація є вимушеною, оскільки потрапивши у професійне середовище курсантки відчувають його вплив, прагнуть до гармонії з оточенням, але ще не привласнили, за різних обставин, професійні норми та цінності, настанови. Показники дифузної ідентичності в усіх трьох групах є найнижчими порівняно з іншими статусами професійної ідентичності (у першій групі $1,76 \pm 1,1$, у другій $1,77 \pm 0,6$, у третій $1,63 \pm 1,3$, значимі відмінності між групами за цією шкалою не було визначено), тоді як показники позитивної ідентичності є найвищими. Дифузна ідентичність розглядається нами як стан, коли індивід ще не зробив відповідального вибору, наприклад, професійного що робить його образ Я розпливчатим і невизначеним. Наявні незначні показники дифузної ідентичності в групі жінок працівників ОВС можна пояснити їх перебуванням у професійній спільноті, виконанням ними службових обов'язків, планомірним фаховим навчанням, що призводить до формування професійної позитивної ідентичності.

На підґрунті аналізу масиву даних за кожною з трьох груп за результатами факторного аналізу було отримано: у першій групі три фактори - поведінковий, емоційний, когнітивний (охоплюють у сумі 72,36% дисперсії), у другій групі два фактори - когнітивний та емоційний (охоплюють у сумі 68,11% дисперсії), у третій групі три фактори – поведінковий, когнітивний,

емоційний (охоплюють у сумі 74,19% дисперсії). Зміст виділених факторів відрізняється в залежності від етапу професіоналізації.

Вивчення поведінкового компоненту дозволило виявити, що досліджувані першої групи збільшують значущість товариськості, міжособистісних стосунків, активності та екстравертованості у спілкуванні. Поведінковий фактор у групі жінок зі стажем більше 10 років має інший зміст, значущими є характеристики активності з негативною валентністю, що є закономірним в умовах професійної діяльності з єдиноначальністю та регламентацією діяльності; уникання ризику також з негативною валентністю - як прояв адаптації до ризиконебезпечної професії; готовність допомагати іншим як позитивна саморепрезентація; шкідливі звички (що виступають у якості компенсаційних поведінкових проявів), котрі усвідомлюються досліджуваними як характеристики власного «Я».

Вивчення когнітивної складової дозволило виявити, що курсанти схильні до перебільшеного оцінювання власного «Я» та ідеалізованих уявлень щодо життєвих перспектив та своїх можливостей. Структура когнітивного фактору у другій групі жінок працівників ОВС свідчить про суперечливість оцінювального компоненту Я-концепції. Значущими є позитивна професійна ідентичність, власні досягнення, інтереси, бажання контролювати події, але, у той же час, є оцінки з негативною валентністю, яка вказує на критичне ставлення до себе, незадоволеність власною поведінкою, рівнем досягнень, особливостями особистості, на недостатній рівень прийняття себе. Складовими когнітивного фактору у третій групі є усвідомлення власної приналежності до професійної групи працівників ОВС та інтеграція в дану групу, реалізація власних можливостей; є низка характеристик з негативною валентністю: потреба у досягненні, оцінка прагнень, незадоволеність зовнішніми фізичними даними.

До структури емоційного фактору курсантів увійшли характеристики з негативною валентністю: підозрілість, інтровертованість, цінність власного Я, а також самооцінка здібності до діяльності з позитивною валентністю. Зміст визначених складових свідчить, що значущими у Я-концепції досліджуваних першої групи є доброзичливість, позитивна настанова на співробітництво, невисока цінність власного «Я». У другій групі жінок працівників ОВС фактор, що відбиває емоційну складову Я-концепції, поєднує відданість та почуття провини, позитивну оцінку власної працелюбності, позитивну значущість матеріальних благ, негативне ставлення до власних здібностей до діяльності. Емоційний компонент Я-концепції у другій групі характеризується суперечливістю, яка є наслідком кризового переосмислення себе як суб'єкта діяльності у процесі з адаптації до професії. У групі жінок працівників ОВС зі стажем роботи більше 10 років зміст фактору, який відбиває емоційний компонент Я-концепції, не є суперечливим, але цей фактор демонструє обмеженість їх емоційних репрезентацій власного Я.

У третьому розділі «Основні напрямки оптимізації Я-концепції особистості жінок працівників органів внутрішніх справ» за результатами емпіричного дослідження Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх

справ на різних етапах професіоналізації представлено та охарактеризовано основні напрямки процесу оптимізації, надані практичні рекомендації щодо оптимізації Я-концепції особистості. Основними напрямками процесу оптимізації вважаємо: профорієнтаційний, спрямований на свідомий вибір професії працівника органів внутрішніх справ, виникнення професійних намірів; психодіагностичний, спрямований на визначення професійної придатності та професійного відбору з урахуванням статистичних норм, заснованих на кількісних та якісних вимірюваннях індивідуально-психологічних якостей працівників ОВС; психоконсультаційний, в межах якого фахівцями надається необхідна індивідуальна допомога працівникам органів внутрішніх справ у процесі професійного розвитку та членам їх сімей; психопрофілактичний, спрямований на попередження емоційного вигорання та деструктивної поведінки працівників органів внутрішніх справ; психокорекційний, який дозволяє розв'язувати питання, що виникають у процесі становлення особистості професіонала, сприяє розвитку індивідуального стилю діяльності, осмисленості праці, адекватної професійної Я-концепції. Одним із найбільш ефективних засобів розвитку професійних якостей працівників органів внутрішніх справ вважаються тренінг професійного спрямування (В.І. Барко, В.О. Лефтеров, Л.І. Мороз, Г.В. Попова, Н.Е. Мілорадова, С.І. Яковенко). У дослідженні розроблено тренінгову програму спрямовану на оптимізацію Я-концепції жінок працівників ОВС на різних етапах професіоналізації. Програма передбачає вирішення наступних завдань:

- поглибити уявлення працівників ОВС про професійну діяльність та особистість професіонала;
- розвинути адекватне пізнання самого себе як професіонала та закріпити професійну самооцінку;
- сформувати більш чітке уявлення щодо професійного майбутнього, оптимізувати професійні плани;
- сприяти усвідомленню учасників своїх особистісних особливостей та творчих можливостей, унікальності власної Я-концепції.

В ході роботи використовуються психодіагностичний матеріал, тренінгові вправи, групова дискусія, рольові ігри. Запропонована програма розрахована на можливість включення її у навчально-виховний процес ВНЗ, а також в програму курсів підвищення кваліфікації працівників різних служб та підрозділів органів внутрішніх справ.

ВИСНОВКИ

Реалізація поставленої мети та виконання завдань дослідження дало можливість одержати теоретичні та емпіричні результати, аналіз яких дозволяє зробити наступні висновки:

1. Проблема Я-концепції неодноразово досліджувалась в соціогуманітарних науках, проте наразі у науковців немає єдиної думки щодо змісту, структури і дефініції цього поняття. Найчастіше Я-концепція розглядається як один з компонентів особистості, у якому відображається відношення індивіда до самого себе. Також Я-концепція виражає єдність і цілісність особистості з її суб'єктивною внутрішньою стороною. Згідно з думкою дослідників, професійна Я-концепція являє собою складне особистісне утворення, яке онтогенетично виникає із загальної Я-концепції у процесі професійного самовизначення особистості та її входження до професійного середовища та містить у собі низку компонентів: когнітивний - уявлення про свої професійні здібності та можливості, самоідентифікація з представниками професійної групи; емоційно-оцінний - самовідношення до себе як до професіонала, емоційна ідентифікація з професійним середовищем; поведінковий - прагнення бути зрозумілим, визначення стилю діяльності, підвищення свого професійного статусу, встановлення професійного контакту з партнерами по професійному спілкуванню. На професійну Я-концепцію жінок працівників органів внутрішніх справ впливають зовнішні та внутрішні чинники.

2. Отримані емпіричні результати свідчать про відмінності у структурі Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіоналізації. У жінок - курсанток реальний і ідеальний професійні образи-Я не збігаються, виникають труднощі знаходження смислів майбутньої професії. Перебування курсанток у новому середовищі з специфічними нормами служби (обов'язкова підпорядкованість молодших за званням старшим, єдиноначальність, статутні вимоги, обмежене коло спілкування під час навчання тощо) призводить до порушення цілісності та визначеності особистості, які репрезентуються в образі Я. Встановлено що професійне становлення жінок працівників ОВС здійснюється у єдності із особистісним, тому образ Я жінок працівників ОВС другої групи є дещо суперечливим, але поступово узгоджується, а образ Я жінок працівників ОВС третьої групи (досвід професійної діяльності більше десяти років) є цілісним і внутрішньо узгодженим.

3. Виявлено, що структура самовідношення і самооцінка особистості жінок працівників органів внутрішніх справ відрізняється за ступенем вираженості окремих їх компонентів на різних етапах професіогенезу, обумовлених зовнішніми і внутрішніми факторами професійної діяльності працівників ОВС. Курсантки вважають важливими для себе якостями добросовісність, товариськість, активність, заперечують наявність авантюризму, самотності, конкурентності. Жінки працівники органів внутрішніх справ, які мають стаж роботи до п'яти років відкриті новому досвіду, але і більш конфліктні, ніж курсантки. Жінки, що працюють більше десяти років в ОВС, відрізняються від менш досвідчених тим, що цінують професіоналізм, індивідуальність, вміють протистояти негативним проявам у діяльності.

4. Образ Я у дослідженні розглядається як спосіб вираження професійної ідентичності, оскільки профідентичність - психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної професії і професійного співтовариства. Виявлено, що особливе значення у розвитку професійної ідентичності належить службової діяльності, колективу, досвіду роботи, особистій зосередженості на досягненні користі від соціальної (професійної) взаємодії, емоційній стійкості і врівноваженості в поведінці. У жінок з досвідом роботи в органах внутрішніх справ сформована професійна ідентичність, у курсанток найбільш вираженою є криза ідентичності, що може свідчити про вибір професії під впливом родичів, друзів, романтичних уявлень та стереотипів.

5. Результати дослідження Я-концепції особистості жінок працівників ОВС дозволяють обґрунтовано та диференційовано підходити до оптимізації їх професійної Я-концепції. Пропонуються наступні напрямки оптимізації професійної Я-концепції особистості жінок працівників ОВС: профорієнтаційний, психодіагностичний, психоконсультаційний, психопрофілактичний. Запропоновано практичні рекомендації щодо оптимізації Я-концепції жінок працівників ОВС на різних етапах професіогенезу. Авторська програма оптимізації Я-концепції передбачає вирішення низки завдань: поглиблення уявлення працівників ОВС про професійну діяльність та власну особистість професіонала; розвиток пізнання себе як професіонала та закріплення адекватної професійної самооцінки; формування усвідомленого та реалістичного уявлення щодо професійного майбутнього, оптимізацію професійних та життєвих планів; сприяння усвідомленню своїх особистісних особливостей та творчих можливостей, унікальності власної Я-концепції.

Таким чином, у ході дисертаційного дослідження теоретично обґрунтовано та емпірично виявлено особливості Я-концепції особистості жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіоналізації.

Перспективи подальшої роботи можуть бути: розроблення та дослідження ефективності психопрофілактичних та психокорекційних засобів впливу на розвиток професійної Я-концепції особистості жінок працівників ОВС на всіх етапах професіогенезу; вивчення психологічних особливостей різних етапів їх фахової підготовки, а також етапів адаптації до професійної діяльності і самореалізації у службово-професійній діяльності правоохоронної сфери, що дозволить розширити та узагальнити уявлення про феномен професійної Я-концепції особистості жінок працівників ОВС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

наукові праці, опубліковані у фахових виданнях:

1. Рудяк І.В. Самооцінка жінок-правоохоронців на різних етапах професіогенезу / І.В.Рудяк // Актуальні проблеми психології. Зб. наук. праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – т. 10 «Психологія

навчання, генетична психологія, медична психологія». – Київ, 2013. – Вип. 25. – С. 397-405.

2. Рудяк І.В. Особливості професійної самосвідомості жінок-правоохоронців на різних етапах професіогенезу / І.В. Рудяк // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Психологія». Зб. наук. праць. – Харків : ХНУ, 2013. – № 1065. – С. 113-117.

3. Рудяк І.В. Особливості професійної ідентичності жінок міліціонерів на різних етапах професійного розвитку / І.В. Рудяк // Вісник Національного університету оборони України. Зб. наук. праць. – Вип. 6(37). – Київ : НУОУ, 2013. – С. 289-294.

4. Рудяк И.В. Особенности профессиональной Я-концепции женщин сотрудников органов внутренних дел на разных этапах профессионализации / И.В. Рудяк // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Ежемесячный научный журнал. – Москва, 2013. – № 12 (59). – Ч.2. – С. 381-384.

5. Рудяк І.В. Соціально-психологічні чинники формування самооцінки жінок-правоохоронців / І.В. Рудяк // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України (електронне наукове фахове видання). – 2014. – № 1. – режим доступу до журн. : [http:// www. Irbis- nbuv. gov.ua/cgibin/ irbis _nbuv/cgiibis_64.exe?Z21ID=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21p02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Vnadps](http://www.Irbis-nbuu.gov.ua/cgibin/irbis_nbuu/cgibis_64.exe?Z21ID=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21p02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Vnadps).

6. Рудяк І.В. Особливості самовідношення жінок-працівників органів внутрішніх на різних етапах професіогенезу / І.В. Рудяк // Вісник Національного університету оборони України. Зб. наук. праць. – Київ : НУОУ, 2014. – № 1 (38). – С. 292-297.

наукові праці апробаційного характеру:

7. Рудяк І.В. Профілактика професійної деформації жінок працівників ОВС засобами групової корекції / І.В. Рудяк // Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії : матеріали IV Харківської науково-практичної психологічної конф. – Харків : ХНУВС, 2012. – С. 102-103.

8. Рудяк І.В. Соціальна профілактика насильства в сім'ї / І.В. Рудяк // Заходи протидії насильству в сім'ї : матеріали «круглого столу». – Харків : Права людини, 2013. – С. 79-80.

9. Рудяк І.В. Мотиваційні складові професійної адаптації жінок-працівників ОВС / І.В. Рудяк // Бочаровські читання : матеріали науково-практичної конф. – Харків : ХНУВС, 2013. – С. 137-139.

10. Рудяк І.В. Девіантна поведінка як комплексна проблема / І.В. Рудяк // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали науково-практичної конф. – Харків : ХНУВС, 2013. – С. 47-49.

11. Рудяк І.В. Профілактика професійних криз жінок-правоохоронців / І.В. Рудяк // Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії : матер. міжнар. науково-практичної конф. – Харків : ХНУВС, 2013. – С. 95-97.

АНОТАЦІЯ

Рудяк І.В. Я-концепція жінок працівників ОВС на різних етапах професіоналізації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2014.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню особливостей Я-концепції жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіогенезу.

На основі аналізу наукової літератури досліджено основні концептуальні підходи до розуміння поняття «Я-концепція», особливості професійної Я-концепції особистості, вплив професійної діяльності на Я-концепцію особистості жінок працівників ОВС.

Отримані емпіричні результати свідчать про своєрідність Я-концепції особистості жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіоналізації, особливості Я-образу як важливого чинника професійної діяльності, самоставлення та самооцінок, особистісних характеристик, змістовних характеристик професійної ідентичності та вираженість її певного типу.

Розроблено практичні рекомендації щодо оптимізації та психологічної підтримки Я-концепції особистості жінок працівників органів внутрішніх справ на різних етапах професіоналізації.

Ключові слова: Я-концепція, професійна Я-концепція, Я-образ, самооцінка, самоставлення, курсанти, жінки працівники ОВС, професійна ідентичність.

АННОТАЦИЯ

Рудяк И.В. Я-концепция женщин сотрудников ОВД на разных этапах профессионализации. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2014.

Диссертационное исследование посвящено изучению Я-концепции женщин сотрудников органов внутренних дел на разных этапах профессиогенеза.

На основе анализа научной литературы исследованы основные концептуальные подходы к пониманию понятия «Я-концепция», особенности профессиональной Я-концепции личности, влияние профессиональной деятельности на Я-концепцию личности женщин сотрудников ОВД.

Профессиональная Я- концепция рассматривается как часть Я-концепции личности и является динамическим психологическим образованием,

включающим представления человека о себе как члене профессионального сообщества, носителе профессиональной культуры, определенных норм, правил, традиций, присущих данному профессиональному сообществу. Профессиональная Я-концепция женщин сотрудников органов внутренних дел формируется под влиянием внешних и внутренних факторов.

Полученные эмпирические результаты свидетельствуют о своеобразии Я-концепции женщин сотрудников органов внутренних дел на разных этапах профессионализации. У женщин-курсанток реальный и идеальный профессиональные образы-Я не совпадают, поскольку они идеализируют и профессиональную деятельность, и снисходительно относятся к себе. Учитывая возраст женщин-курсанток можно считать такое несовпадение профессиональных образов-Я естественным, а также стимулом к самосовершенствованию их личности и профессиональному росту. Образ Я женщин-сотрудников ОВД, имеющих опыт работы до пяти лет, несколько противоречив, но устойчив, они осознают реакции в отношении себя, критичны к себе, осведомлены, какие профессиональные и личностные качества необходимы в профессиональной деятельности. Образ Я женщин сотрудников ОВД, имеющих опыт профессиональной деятельности более десяти лет, целостный, внутренне согласованный, они стремятся к самореализации, входят в ядро профессионалов-милиционеров. Очевидно, в силу развития личности сотрудника ОВД происходит постоянное уточнение содержательных и структурных компонентов Я-образа профессионала, а эффективность служебной деятельности зависит от уровня развития значимых личностных и профессиональных качеств, которые в значительной степени влияют на сформированность у женщин Я-образа милиционера. Образ Я можно рассматривать как способ выражения профессиональной идентичности, поскольку профидентичность – психологическая категория, которая относится к осознанию своей принадлежности к определенной профессии и профессиональному сообществу. Выявлено, что особое значение в развитии профессиональной идентичности принадлежит служебной деятельности, коллективу (оценке женщины сотрудницы ОВД коллегами и руководством), опыту работы, личной сосредоточенности на достижении пользы от социального (профессионального) взаимодействия, эмоциональной устойчивости и уравновешенности в поведении. У женщин с опытом работы в органах внутренних дел сформирована профессиональная идентичность, у курсанток наиболее выражен кризис идентичности, что может свидетельствовать о романтизации профессии и оказанном влиянии родственников, стереотипных представлений, друзей на выбор профессии. Структура самоотношения и самооценка личности женщин сотрудников органов внутренних дел отличается по степени выраженности отдельных их компонентов на разных этапах профессионализма, обусловленных внешними и внутренними факторами профессиональной деятельности сотрудников ОВД. Курсантки важными своими качествами считают добросовестность, общительность, активность, отрицают наличие авантюризма, одиночества, конкурентности. Женщины сотрудники органов внутренних дел, имеющие

стаж работы до пяти лет открыты новому опыту, но и более конфликтны. Женщины, работающие более десяти лет в ОВД, ценят профессионализм, индивидуальность, умеют противостоять негативным проявлениям в деятельности.

В работе представлены разработанные практические рекомендации по оптимизации профессиональной Я-концепции личности женщин сотрудников ОВД, рассмотрены основные направления этого процесса (профориентационное, психодиагностическое, психопрофилактическое, психокоррекционное), которые могут быть реализованы как в учебно-воспитательном процессе в учебных заведениях МВД Украины, так и в деятельности практических психологов центров практической психологии и центров психиатрической помощи и профессионального психофизиологического отбора при УМВД областей Украины

Ключевые слова: Я-концепция, профессиональная Я-концепция, Я-образ, самооценка, самоотношение, курсанты, женщины работники ОВД, профессиональная идентичность.

SUMMARY

Rudyak I.V. The self-concept of women in law enforcement agencies at different stages of the professionalization. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Psychology, Speciality 19.00.06. – Juridical Psychology. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2014.

The paper presents the results of the study of self-concept of women in law enforcement agencies at different stages of professiogenesis.

Based on the analysis of scientific literature the main conceptual approaches to understanding the meaning of "self-concept", the peculiarities of the professional personality self-concept, and the influence of professional activities on self-concept of personality of women in law enforcement agencies are studied.

Getting empirical results show the originality of the self-concept of women in law enforcement agencies at different stages of professionalization, the peculiarity of self-image as an important factor in professional activities, the self-attitude and self-appraisal, personal characteristics, content characteristics of professional identity and the intensity of its particular type.

The paper presents practical recommendations directed at the optimization and psychological support for the self-concept of personality of women in law enforcement agencies at different stages of professionalization.

Keywords: self-concept, professional self-concept, self-image, self-appraisal, self-attitude, cadets, women in law enforcement agencies, professional identity.